

Presentació

Llengües, cultures i identitats a la Mediterrània

JOAN A. ARGENTER
Càtedra UNESCO de Llengües i Educació
Institut d'Estudis Catalans

El llibre que el lector té a les mans aplega un conjunt de treballs elaborats a partir de les ponències que els autors presentaren al seminari «Identitat, Europa, Mediterrània: dinàmiques identitàries a la Mediterrània», en especial, però no solament, les que tingueren cabuda en la sessió temàtica «Llengües, cultura i identitat a la Mediterrània». El seminari tingué lloc a Barcelona, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, els dies 29 i 30 d'octubre de 2009, coorganitzat per la Càtedra UNESCO de Llengües i Educació, el CIEMEN (Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i les Nacions), i Historia: Gruppo Studi Storici e Sociali Pordenone, amb el suport de la Universitat d'Udine i el patrocini de la Provincia di Udine (Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, Itàlia).

Podríem dir que aquest seminari fou una *joint venture* o aliança friülanocatalana en una empresa d'interès comú, alhora que la transcendia en els seus objectius per tal com, d'una banda, anava més enllà de l'acadèmia i, de l'altra, se centrava en una reflexió sobre qüestions que afecten molts d'altres agents: d'antuvi els que comparteixen geografia i geopolítica, però també molts d'altres arreu, atès l'impacte que alguns processos regionals mediterranis tenen en l'àmbit global.

La sessió inaugural del seminari, presidida per l'il·lustríssim senyor Salvador Giner, president de l'IEC, comptà amb la intervenció de representants de les diverses institucions polítiques: l'honorable senyor Pietro Fontanini, president de la Provincia di Udine, el professor Massimo Cacciari, alcalde de Venècia, el senyor Ignasi Cardelús, delegat de Presidència i Relacions Institucionals de l'Ajuntament de Barcelona, i l'honorable senyor Joan Manuel Tresserras, conseller de Cultura i

Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya. L'honorable senyor doctor Roberto Molinaro, conseller d'Ensenyament, Formació i Cultura de la Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, la prevista assistència del qual es frustrà a última hora, féu arribar una carta de bons auguris que fou llegida públicament. També sa excel·lència el cònsol d'Itàlia a Barcelona, l'honorable senyor Daniele Perico, s'adreçà als participants en una salutació de benvinguda.

El lector observarà que el títol d'aquest text de presentació apareix lleument modificat en relació amb el títol de la sessió que figurava en el programa: tots tres conceptes inicials són expressats en plural. Hom sol trobar natural —almenys quan la perspectiva abraça més enllà de l'estat nació— el plural del mot llengües. La Mediterrània en coneix unes quantes: de famílies i filiació lingüístiques diverses —indoeuropees, semítiques, túrquiques i altres—, de demografia incommensurable —de desenes de milions a uns pocs milers de parlants o menys—, d'estatus polític i social desigual, i de parlants amb nivells de pluralisme lingüístic molt diferents —no solament quantitativament sinó també qualitativament. A ull nu, sabríem detectar-hi fenòmens lingüístics i sociolingüístics varis: llengües nacionals i llengües de les anomenades regionals, llengües de prestigi i llengües estigmatitzades, llengües de difusió mundial i llengües locals, llengües vives i llengües «mortes», llengües amb futur i llengües amenaçades, llengües estandarditzades i llengües no estandarditzades, llengües associades amb grans cultures literàries i llengües d'estricta tradició oral, llengües de tradició textual (*Textsprache*), llengües associades amb una religió i llengües que no s'hi associen pas, llengües que són expressió primigènia d'una identitat ètnica i llengües que l'han transcendida, històriques *linguae francae* o llengües de relació actuals, llengües mixtes i diverses menes de barreja lingüística, *Sprachbünde* o àrees d'afinitats lingüístiques (Balcans), casos de diglòssia estricta —com l'àrab o el grec (aquest darrer, amb alguna reserva)— i de diglòssia en un sentit ampliat —com el parell hebreu/jiddisch a Israel o el parell italià/sard—, de caràcter endogenètic (els dos primers) o exogenètic (els segons), monocultural (hebreu/jiddisch) o bicultural (italià/sard), llengües territorials i llengües de la diàspora, llengües de la immigració, lleialtats lingüístiques i lleialtats escindides, plurilingüisme de socialització primària o incorporat a través de l'aprenentatge formal, estricte monolingüisme d'estat o veritables estats plurilingües, i encara altres que estalviem al lector. El plural del mot llengües és, doncs, transparent; justificat quant a llurs noms i nombre, com ho és la pluralitat de llurs condicions d'existència.

Hom està molt més avesat, potser, a l'ús dels termes «cultura» i «identitat» en singular, sobretot el darrer; no és que no hi hagi cultures i identitats diferenciades, però hom sol conceptualitzar-les en singular. Una mica com l'ús del mot «llengua» en el sistema escolar i en el discurs polític: a la «classe de llengua» hom ense-

nya la llengua «nacional» de l'estat nació; n'hi ha d'altres que s'ensenyen en altres classes i són les «llengües estrangeres» —i aquestes són, ben entès, altres llengües «nacionals» d'altres estats nació. Les llengües «regionals» o no hi són o no hi han estat o hi són amb reserves —des del reconeixement com a llengua vehicular o com a matèria curricular fins a l'absoluta absència, passant per l'ensenyament voluntari no reglat o fora de l'horari escolar. En la major part d'aquests casos, dins els límits de les minories corresponents. En cap cas, però, aquestes llengües no competeixen amb les «llengües estrangeres».

La qüestió, però, no és solament que hi hagi cultures i identitats vàries. És que la gent pot pertànyer a cultures i identitats vàries. I com més va més en un món caracteritzat per una gran mobilitat poblacional, sigui forçada, sigui professional, sigui per lleure. Tant la cultura com la identitat tenen, certament, un component d'heretatge no genètic, un lligam amb el passat immediat o amb una tradició ancestral que s'ha reproduït —i alhora s'ha transformat— de generació en generació i que és percebuda com una continuïtat històrica. Les identitats culturals són conseqüència de moviments de llarga durada, però també comparteixen un caràcter dinàmic: les cultures evolucionen i es transformen i s'influeixen, les identitats es construeixen i es transformen també en la mesura que es readapten als canvis socials. Altrament, les persones s'identifiquen amb grups humans diferenciats en funció de gènere, d'edat o de generació, de religió, de gremi, etc., de manera que la identitat, ultra dinàmica, és múltiple. Les persones, doncs, poden autopresentar-se triant aquella identitat que volen emfasitzar en determinades circumstàncies davant d'altres persones, amb les quals s'alineen o de les quals divergeixen, i també poden intentar neutralitzar, amb un punt d'ambigüïtat, identitats compartides.

En qualsevol cas, en aquest moment històric no podem parlar d'una cultura mediterrània en un sentit intrínsec i unitari, i això val també per al passat; fins i tot per al passat més remot, i fins i tot quan, un xic més ençà, la Mediterrània era el *mare nostrum* i els seus llimars coincidien gairebé amb els del «món conegut», sota els imperis grec i romà, d'Occident i d'Orient —o en tot cas era el món «que comptava». Eventualment, hom parla de la cultura mediterrània com parla de la dieta mediterrània; però també de la «civilització mediterrània». Amb totes les reserves que ens pot merèixer el terme, això potser ja tindria una mica més de sentit, si no fos que en té molt més el concepte de la «civilització europea» o fins i tot —en la mesura que el terme designi una cosa diferent de l'islam en sentit estricte— el de «civilització islàmica» i si no fos que de fet la Mediterrània ha conegut un munt de civilitzacions a les seves ribes. La Mediterrània és un mosaic cultural, però les tesselles mateixes han estat apedaçades: trobem cristians coptes a Egipte, cristians maronites de parla semítica a Xipre, cristians caldeus de llengua aramea a l'Iraq islàmic i musulmans als Balcans; en temps passats hauríem trobat

fenicis i grecs a les costes d'Ibèria, romans al nord d'Àfrica, àrabs i berbers, jueus i cristians a la península Ibèrica medieval...

No voldríem pecar d'etnocèntrics: en termes històrics els europeus hem anat aprenent de mica en mica que el món és més ample i divers que no crèiem, però, fent abstracció per un moment de les civilitzacions de l'Extrem Orient, el fet és que fou al llarg d'aquest espai geogràfic que s'estén de l'entorn de l'Eufrates i el Tigris al Llevant i del Llevant a Ibèria, d'Egipte a Grècia i de Roma a Cartago, on va néixer la història —lligada a la primera tecnologia del coneixement: l'escriptura— i s'hi va anar congriant una certa concepció de l'home i de la transcendència, i també de la racionalitat humana, el que hem anomenat les tradicions grecoromana i judeocristiana. Per molt que pogués semblar-ne allunyada i estranya, la tradició islàmica també beu d'aquestes fonts culturals i textuais, i lingüísticament hebreu i àrab s'agermanen, atès llur origen comú. Altrament, jueus, àrabs i cristians són tots tres «pobles del llibre» —per bé que el llibre sigui diferent.

No cal dir que els qui empren les llengües, viuen segons patrons culturals i en medis culturals determinats, i assumeixen identitats culturals particulars són els pobles; en concret, en allò que ens ateny, els pobles que habiten l'espai mediterrani i en comparteixen la mar i, és clar, els homes i les dones que en fan part.

A partir del segle XVI, el món polític, que havia estat centrat d'antic en la Mediterrània, es converteix progressivament en atlàntic i això s'acompleix definitivament —i arran de fets cruentos, val a dir-ho— al llarg del segle XX. Avui, en canvi, el món és global i la Mediterrània n'és una de les regions. No és que mai hagués desaparegut la regió de la reflexió d'historiadors i politòlegs ni que hagués caigut de l'agenda política o hagués perdut vitalitat cultural, però és relativament recent el «nou» èmfasi que hom posa en les realitats socials i culturals de la Mediterrània, en especial les que adés uneixen adés separen les ribes nord i sud i les que s'entrellacen a l'Orient Mitjà. Com a conseqüència del procés d'unificació europea, la Mediterrània ha esdevingut «terra —o mar— de frontera». Arran de les condicions demogràfiques, polítiques, culturals, religioses, arran de les condicions socials creades pel desenvolupament econòmic desigual i arran de conflictes d'índole diversa, la mirada del Nord es gira envers el Sud i la del Sud envers el Nord amb objectius i amb expectatives dispars. També és important prendre consciència de la dimensió est-oest, des del Llevant i el seu entorn fins a Ibèria. I entre tots quatre extrems continentals, de les illes que hi ha entremig, més prop del nord o més prop del sud, més acostades a ponent o més acostades a llevant.

Històricament, la vida dels pobles veïns de la Mediterrània —veïns avui, com qui diu, d'un mateix pati— ha estat configurada, com arreu, per avinences i desavinences dels uns envers els altres, fossin cristians, islàmics o jueus; catòlics, ortodoxos, maronites o caldeus; romans o bizantins; francs o nord-africans; europeus o otomans; espanyols, francesos o italians; serbis, croats o eslovens; grecs, turcs o

xipriotes; israelians, àrabs o palestins. Tots s'han aliat i tots han pledejat i s'han fet la guerra; tots han comerciat i saquejat; tots es coneixen i, de segur, molts es malconeixen. És hora que tots els pobles de la Mediterrània siguin capaços de mirar-se de fit a fit amb humanitat, reconeixement, respecte i voluntat de cooperació; és l'hora d'entaular un diàleg polític però també un diàleg intercultural amb el triple objectiu de conèixer-se, conviure i coadjuvar a bastir i nodrir la pau; és l'hora de negociar polítiques però també cultures; és l'hora d'establir ponts d'entesa i de construir un espai lliure i democràtic, respectuós amb els valors, els costums i les creences, dins les limitacions que imposen els marcs de convivència política democràtics que tant d'esforç han costat de guanyar i que a tothom constrenyen, i d'acord amb una certa interpretació dels drets humans i de la dignitat humana, que exclou tota discriminació i rebutja certes pràctiques tradicionals que fan de mal casar amb el concepte de la persona humana.

Un estudiós, intel·lectual i polític català, membre que fou de l'Institut d'Estudis Catalans, Lluís Nicolau d'Olwer, publicà un llibre intítulat *El pont de la mar blava*. El títol és una metàfora de la Mediterrània, i llatí com era, l'autor suggeria: «alguna raó hi ha que la mateixa paraula designi el pont, en llatí, i la mar, en grec». Que la nostra mar ens sigui un pont d'entesa.

Els textos que segueixen aporten una visió personal dels autors sobre els problemes relatius a l'espai mediterrani, la seva història i les seves transformacions, els seus problemes, les seves identitats, les seves cultures, les seves llengües i les seves comunitats lingüístiques. Cadascú des de la seva experiència i des de la seva expertesa professional aporta una reflexió sobre qüestions tan variades com la ciutat mediterrània; els drets humans i els drets dels pobles a la Mediterrània; les polítiques lingüístiques de l'Estat d'Israel; les fronteres, les identitats i les expectatives de joves del Marroc; l'ús de l'arqueologia en la reconstrucció de les identitats als Balcans; la comunitat maronita de Xipre, els seus lligams i identitats i la seva llengua; les relacions entre cristianisme i islamisme; el diàleg interreligiós, i encara altres.

S'ha inclòs en el volum una entrevista que Josep Casals i Alicia García Ruiz van fer al professor Massimo Cacciari en la seva doble condició de filòsof i intel·lectual de prestigi i batlle de Venècia. Aquesta entrevista fou realitzada amb motiu de la participació del professor Cacciari en el seminari, també en aquella doble condició¹ i en aquells mateixos dies, i aparegué publicada a *Barcelona Metròpolis*.

1. Ultra una interessant intervenció en la sessió inaugural «Identitat, Europa, Mediterrània: el punt de vista de Venècia», Massimo Cacciari contribuï al seminari amb una ponència inicial titulada «Identitats i diferències a la Mediterrània contemporània».

Revista d'Informació i Pensament Urbans, núm. 79 (estiu 2010). Agraïm als autors de l'entrevista i als responsables de la publicació llur gentilesa en deixar-nos-la reproduir aquí.

P. S. En el precís moment de lliurar aquest llibre a impremta una onada de moviments de revolta popular, les causes dels quals són diverses i els quals són atíats a través dels nous mitjans de comunicació de què disposa la ciutadania, recorre els països àrabs del nord d'Àfrica i de la península Aràbiga i encara més enllà. Els resultats d'aquestes revoltes, que tendeixen a reeixir en alguns de llurs objectius, és ara com ara incert i la configuració d'un nou estat de coses en l'àmbit de la política regional i dels moviments socials que l'empenyen obre un nou escenari que en el moment de la redacció dels capítols d'aquest volum era inconegut i poc previsible. Les conseqüències per a la gent que vivim a la riba nord de la Mediterrània o fins i tot per als europeus de continent endins no seran irrelevantes. Solament podem esperarçar discretament que l'efecte final d'aquests moviments dugui a una situació de pau, de justícia i de qualitat democràtica que millori substancialment les condicions de vida dels pobles d'aquesta part de món i llurs relacions i, de retruc, de la resta del món, atesa la importància de la regió per a l'estabilitat mundial.